

ուրիշներն ալ խոշոր թերութիւններ ունին, բայց սա մերինը չպիտի պակսեցնէ։ Սակայն դիտեցէք, անոնց թերութիւնները ուրիշ տեսակ են. եթէ ժամանակ ունենայի, պիտի բացատրէի՝ որ ֆրանսերենի և անգլիերենի թերութիւններն ամենեւին մերինին չեն նմանիր. ուրեմն Ձեզմէ պիտի խնդրէի միւսներու թերութիւնն մեր ձերքն չսեպէք։ Գիտցած ըլլաք, մեր գիրերու դժուարութիւնը այս ինչ կամ այն ինչ թերութիւնն է, այլ անոնց կուտակումն է՝ որ մարդկային ոյժերէ վեր, անտանելի բեռ մը կը շինէ մեր լեզուի ուսումնասիրութիւնը։ 19րդ, մեր գիրերու թերութիւնը իսլամ ցեղերու մէջ արգելք է եղեր շնորհեցով տպագրական հիմնարկութեանց տարածման։

Ե. — Ինչո՞ւ, միթէ տպարան չունինք, ուրեմն մեր գիրքերն և թերթերն ո՞ր տեղէ են։

Վ. — Եթէ մեր տպագրութեան գործերն միւսներու հետ բաղդատելիք, անշուշտ սա պարծանքէն պիտի խաչնէիք։ Երկրագունդի տի վրայ հարիւր միլիոն Մուսուլման կայ, և զուցէ 6—7 միլիոն Յոյն և Հայ. շեշտով կրնամ ըսել, սա 6—7 միլիոն քրիստոնէից մէջ՝ առ նուազն տասնապատիկ աւելի տպարան կայ քան հարիւր միլիոն Մուսուլմաններու մէջ։ Այս տարբերութեան պատճառը անոնց տպագրութեան դիւրութիւնն է։ Մեր տպագրութեան գործն այնքան դժուար է, որ իսլամ կառավարութեանց ամեն զոհողութեանց և ճիգերու դէմ մենք դեռ ևս մէկ ձևով գիրք կրնանք տպել, այն ալ Հայ մը հնարքը է Նապի տառերով։ Որովհետեւ միւս մեր գրութեանց համար, նոյն իսկ Նասալիդի համար տպագրութեան աշխատութիւնն անկարելի է։ 20րդ, սա թերութիւնն հեռագրութեան շուրջն է. հարկաւ լսած էք, այս օր միւս ցեղերու մէջ հեռագիրը կը տպագրուի, մենք սա գիտէն չենք կրնար օգտուիլ մեր գրերով, և միւսներէն ասոր մէջ ալ ետ պիտի մնանք։ 21րդ, 22րդ և 23րդ թերութիւնները են ծունկի վրայ զրին, և զեգնեայ (նէյ կամ դամիշ) գրիչով,

և աջ ձեռքէ դէպ ի ձախ ձեռք. երեքն ալ դժուարութեան պատճառներ են, որոնց բոլոր վնասներն Ձեր բանադրանքէն կը վախճամ մանրամասն յիշել։

Ե. — Բանադրանքի և ուրիշ ամեն պատժի համար Ձեր ըսածներն արդէն կը բաւեն. տեսնենք վերջն ո՞ր պիտի հասնի։

Վ. — 24րդ թերութիւնն հարկաւ Ձեզմօտ ամենէն չնչին պիտի սեպուի, բայց իմ տեսակէտէն ամեն թերութիւն՝ զոր մինչև այժմ յիշեցինք՝ ասոր հետեանքն է, և այս թերութիւնն մեր տառերուն շաղկապումն է։

Ե. — Դուք հոս վերջին աստիճանի անիրաւութեան հասաք։ Ամեն մարդ գիտէ, մեր տառերու շաղկապումն վայելչագրութեան կատարելագործումն է։ Դուք մեր տառերու հետ ինչ թշնամութիւն ունիք, որ անոր վայելչութիւնն ալ թերութեանց մէջ կը դասէք։

Վ. — Անտարակոյս տառերու շաղկապումն գրութեան ձիրքն է. բայց ե՞րբ. միայն ձեռագրի մէջ, այլ ո՞չ տպագրութեան մէջ։ Եւ ձեռագրի մէջ շաղկապումն պիտի դիւրին ըլլայ և որոշ կանոններով. ֆրանսերենի մէջ կը բաւէ տառի վերջը միւս տառի հետ նուրբ գծով մը շաղկապել, իսկ մեր մէջ սա շաղկապումն որոշ հիմ չունի. տառեր ունինք՝ կը կապուին, միւսները չեն կապուիր, և շաղկապման ձևը դիրքին համեմատ տասը քըսան կերպ կը ստանան. Միայն սա արհեստն, այս ինքն տառերու շաղկապումն, առ նուազն երկու տարի աշխատանք կը պահանջէ ուսանողէն։

Ե. — Տէր իմ, դուք ալ առաւելաբար նուիրւն կը սիրէք։ Ես խօսք՝ կու տամ Ձեզ, ում որ կ'ուզէք՝ ես երկու ամսի մէջ շաղկապումն կը սովորեցնեմ։

Վ. — Մեծապէս կը սխալիք. բոլոր Ձեր կեանքն, քառասուն տարի, մեր գիրերուն և լեզուին էք զոհեր։ Եւ ես կըրնամ հարիւր հատոր գիրք Ձեզ ցուցնել, ուր տառերն չկրնաք որոշել, և այս ալ Ձեր անկարողութեան և անգիտութեան ա-

պացոյց չի կրնար հաշուիլ։ Սա մեր տառերու շաղկապման յանցանքն է։ Եթէ մեր սովորական գրութեան շաղկապումը կը հասկնաք, չպիտի կարծէք որ դիւրին գործ մը կը կատարէք։ Անակութենէ ի վեր աւելի էք զբաղեր և զազափար չունիք որքան էք աշխատեր։ Եւ շատեր կը ճանչնամ՝ որ մեր լեզուն գիտեն, աղէկ կը խօսին, բառերն առանձին ուղիղ կը գրեն։ Բայց երկու տող գրելու մէջ սա շաղկապման դժուարութենէ շուարած կը մնան։ Սակայն ասոր մեծ դժուարութիւնն սոպազրական աշխատանքի մէջ է։ Միւս ցեղերու սովարանն 25էն մինչեւ 30 ձևեր ունի։ Իսկ մենք, 30 տառ ունենալով հանդերձ պիտի 600՝ գոցէ 800 ձևեր շինենք Թիայն Նասի գրերու համար՝ որ ամենէն պարզն է։ Իսկ Նասպայիդի համար 1500 ձևեր պէտք են։ Եւ միւս մեր գրութիւններու սպագրութեան գործն մարդու ու ժերէն վեր է։ Միւս ցեղերու սպագրութեան մէկ ժամուայ աշխատանքն մեզ համար հինգ ժամ է։ Այնոց մէջ ամեն բեռնակիր առանց կրթութեան կրնայ սոպագրութեամբ աշխատիլ, մեր երկու բառ սպագրողն ալ պիտի գրագէտ ըլլայ։ Այս օր յառաջագիմութեան առաջին գործիքն սպարանն է. և եթէ մեր սպագրութեան աշխատանքն միւս ցեղերէ քսանսպատիկ աւելի ըլլայ, մենք ինչպէս պիտի կրնանք անոնց հետ մրցիլ։ Մեր բառերու մէջ եթէ ձայնաւոր չունինք, պատճառն սա տառերու շաղկապումն է։ Վասն զի ձայնաւոր գրելն բառերու մէջ շաղկապումը կը խանգարէ. և նշան գրելն բառերու վեր կամ ներքեւ՝ ամենեւին օգուտ չունի։ Եթէ տառերն իրարու հետ շաղկապեր էք։ Դուք որքան կ'ուզէք՝ իմ զազափարը ծաղրեցէ՛ք. ես մինչեւ կ'նշանի եմ՝ պիտի պնդեմ որ իսլամը քայքայուեցաւ սա մեր գիրերէն, և մեր գիրը քայքայուեցաւ սա տառերու շաղկապումէն։

Ե. — Մեր տառերու դէմ բան մը չըմնաց ըսելու, սակայն Ձեր առարկութեանց դէմ պիտի գիտեմ տամ։ Եթէ մեր գիրն իւրօք յառաջագիմութեան արգելք է, ու-

րեմն սա գործիքով ինչպէս իսլամ երկիրներն աստեանօք ամեն գիտութեան և ամեն յառաջագիմութեան ապարէզ եղան։

Վ. — Ձեր առարկութեան մէջ կէտ մը կայ՝ որ շատերը շփոթեցուցեր է։ Ձենք ըսեր որ մեր գիրերով կրթութեան տիրապետելն անկարելի է։ Կ'ընդունինք որ սա տառերով երբեմն արարներն ի Պաղատատ և յԱնտիխս՝ գիտութեամբ իրենց ատենի ամէն ցեղերէն յառաջընթաց էին։ Սակայն արարներու գիտութիւնն սահմանափակուած էր քանի մը դպրոցներու մէջ, և սա շրջաններու մէջ երբեմն նշանաւոր գիտնականներ կ'երևային։ Բայց այդ դպրոցներէն դուրս՝ հասարակ ժողովուրդը մեր օրուան ազգաբնակութենէն աւելի տգէտ էր։ Այն ատենի գիտնականներն՝ իւրաւ է՝ կրթութեան աստիճանը բարձրացուցին, բայց ամենեւին չկրցան անոր շրջանն ժողովուրդին մէջ տարածել։ Որպէս այսօր ալ սա գիրերով կարելի է մեր մէջ նշանաւոր զբաղէտներ տեսնենք, բայց հաւանական չէ որ մեր զբաղէտներու թիւը հայերու և եւրոպացւոց գիտնականներու թիւերուն հասնի։

Ե. — Շատ աղէկ, եթէ արարներն առանց ժողովուրդի կրթութեան՝ այնքան աշխարհակալութիւն կրցան ընել, մենք ալ կրնանք առ նուազն պահել ինչ որ ունինք՝ առանց ժողովրդական կրթութեան։

Վ. — Այո՛, եթէ աշխարհն այսօր արարներու ժամանակին նման ըլլար, մենք ալ կրնայինք մերն պահպանել և արարներէն ալ զերազանցել։ Սակայն, աւագ, մեր ժամանակներն հիններուն հետ չենք կրնար համեմատել։ Հին ատեններն եթէ միայն կառավարող դասակարգն կրթութիւն ունենար, դա կը բաւէր ցեղի մը համար։ Բայց այսօր այդպէս չէ. ոչ միայն կառավարող դասակարգն, բոլոր ժողովուրդն կրթութեան պէտք ունի։ Այսօր կառավարութեան ոյժն՝ անոր նախարարներու ու շխմութիւնը և կրթութիւնը չէ, աւելի անոր հասարակ դասակարգերու մէջ ուսման ծաւալումն է։ Ուշիմ նախարարնե-

բով կրնանք կառավարութիւն մը շտկել՝ որպէս Պէնի Ապպաս խալիֆայական հաստատութիւնը։ Սակայն անկարելի է Անգլիա մը կամ Պելճիկա մը շինել միայն կրթութեամբ նախարարներով։ Արաբներու կառավարութիւնն հաստատութիւն մ'էր քանի մը գիտնականներու ուղեղով շինուած, իսկ ֆրանսական պետութիւնն ընդհանուր ժողովուրդի մը կրթութեան արգասիք է։ Այսօր չի բաւեր արաբական կառավարութիւն մը ունենալ։ անգլիական կամ ֆրանսական պետութեան նման պիտի կազմակերպուինք։ Սա ալ անկարելի է առանց կրթութեան տարածման. և այս տարածումն այն աստիճանաւ որ Եւրոպացիք ունին, անկարելի է առանց այն գործիքներու զոր անոնք հնարքի են։

Ը. — Ասոնք բոլորն ալ հասկցայ. սակայն հազար տարի է, սա գիրքին մենք սովորեք ենք, հիմա ինչպէս կրնանք մեր տառերը մէկ անգամէն փոխել։

Վ. — Նախ, չըսի միանգամայն փոխենք, մեր նպատակը բարեփոխումն էր։ Երկրորդ, եթէ մեր իսլամական շահերն փոխելն ալ պահանջեն, ասոր վնասն ինչ է։

Ը. — Ալ աւելի վնաս ինչ կրնանք երեւակայել։ Բոլոր մեր գրականութիւնը պիտի փոխենք։

Վ. — Գրութեան ձև փոխելն ինչ առնչութիւն ունի գրականութիւն փոխելու հետ. իշտաֆ և Շահնամէն կ'ուզես Նասի գրով գրէ, կ'ուզես Նասրայիդ, անոնց նիւթը միշտ միևնոյնն է։

Ը. — Անտարակոյս նիւթը չի փոխուիր, բայց մենք կը ստիպուինք, թողեալ սա գրքին զոր այնքան դժուարութեամբ սովորեցանք, մէկ ուրիշ գրութիւն սովորի։

Վ. — Ամենևին դժուարութիւն չի կըրնար ըլլալ, հինը գիտցողն շուտով նորն ալ կը սովորի։

Ը. — Այո՛, բայց անոնք որ նորը կը սովորին, հին գիրը չպիտի կարդան։

Վ. — Նախ, անոնց ուսման ճանապարհն ազատ է, ուզողն թող սովորի։ Երկրորդ, հին ձևերու ուսման պէտքը չպիտի զգանք,

քանզի բոլոր մեր գրականութիւնը շուտով նոր ձևի կը փոխենք։

Ը. — Մենք քանի հազար գիրքեր ունինք, ինչպէս պիտի զանոնք փոխենք։

Վ. — Մենք քանի միլիոն հին հրացաններ ունէինք, ինչպէս փոխեցինք. քանի հին նաւեր ունէինք, ինչպէս փոխեցինք. քանի միլիոն հին ռազմամթերքի վնասած էինք, ինչպէս հիմա նորը կը գնենք։ Միթէ մենք ո՞րքան գիրք ունինք։ Ինծի վնասեցէք սա պատերազմական նոր նաւերու մէկի տասներորդ արժէքը, և ես Ձեր բոլոր գիրքերը, ինչ որ իսլամներն ունին, երկու տարւոյ մէջ նոր պրետով Զեզ պիտի յանձնեմ։ Ուրիշ փորձերու ճանապարհին ինչ գանձեր և ինչ ժամեր չենք զոհեր։ Եթէ մեր մեծ խնճողներու մէկի ծախսն ազգային կրթութեան բարեփոխելու զոհենք, ինչ յանցանք և ինչ հայհոյութիւն արդեօք պիտի գործած ըլլանք։

Ը. — Ի հարկէ կառավարութեան բարեփոխման համար ամեն ծախս և ամեն նորոգում ներելի է. սակայն մեր գիրք մեր օրէնքին հետ սակապկցութիւն ունի, և մենք մեր օրէնքի պայմաններէն ամենևին չենք կարող շեղիլ։

Վ. — Դարձեալ գացիք նիւթը կապեցիք օրէնքին հետ գրին ինչ կապակցութիւն ունի օրէնքի հետ. այն զաղափար յայտնելու և որոշելու գործիք մ'է, և մենք պիտի այն ձևն ընդունինք որ ամենէն յարմարն է։ Այո, նիւթի էութիւնը չը պիտի փոփոխենք։ Սակայն մեր պարտն է, որպէս մեր միւս գործիքները դիւրութեան և կատարելագործման աստիճանին համեմատ կը փոփոխենք, սա գործիքն ալ բարենորոգել։ Երբէք մարգարէ մը չէ հրամայի՜ր թէ իր ըսածներն ինչպէս պիտի գրենք։ Քուրանը նախ քոֆի տառերով գրեցին, հիմա ինչո՞ւ նոսր կը գրենք։

Ը. — Նոսր ձևով կը գրենք, քանզի կարդալն աւելի դիւրին է։

Վ. — Միևնոյն փաստով ես կ'ըսեմ, հիմա պիտի ձևով մը գրենք՝ որ Նասիէն աւելի դիւրին ըլլայ։ Իսլամ կրօնի հիմնա-

կան սկզբունքն անոր գործնական դիրքու-
թիւնն է: ժամանակին համեմատ Աստուած
իր լեզուն և գիրն փոխեր է, իր ազգե-
ցութիւնն և շունչը յայտնելու համար:
Ինչո՞ւ մենք պիտի կապուինք մէկ զբու-
թեան ձևի հետ՝ երբ նա ամենեւին Աս-
տուծոյ հետ կապակցութիւն չունի: Աս-
տուածայայտութիւնը և մարգարէութիւնը
երբեմն երբայական լեզուով և գրով էր,
յետոյ արաբերէն և քուֆի տառերով եւ-
ղաւ, այժմ սօրս, նասիս և նասրալիյ գրե-
լով կը գրենք: Ինչո՞ւ պիտի այսուհետեւ
աւելի դիրքին տառերով չգրենք: Մեր տը-
գիտութիւնն ծածկելու և յառաջդրիմու-
թիւնը մերժելու համար մենք պատրուակ
մը հնարե՞ր ենք: Ամեն գործ և ամեն զո-

հողութիւն որ չենք կրնար յանձն առնուլ,
կ'ըսենք՝ մեր կրօնքի դէմ է, (բ) միմի
գլուխի ձևը կամ (յ) նունի շրջանակը
ինչ առնչութիւն ունի շէրիյաթի հետ:
Պարսկաստանի ամեն գիւղ գրագիր մը կը
գտնենք՝ որ իր հաճոյքին համեմատ մեր
գրութեան ձևերը կը փոխէ: Դիտեցէ՛ք՝ որ
այս վերջերս մեր ապագրութիւնը տառե-
րու ձևերը որքան փոփոխեց, հարիւր ձև
(յ) վալ և (օ) հէ ունինք՝ որ իրարու
նման չեն: Եթէ փոխանակ այս բոլոր ըստ
քմաց փոփոխմանց, կանոնաւոր բարեփո-
խում մը շինենք, ո՞ր մարգարէն և ո՞ր ի-
մամն մեզմէ պիտի դժգոհ մնայ:

ՏՈՒՔԻՆ. ՊԱՅԵԼ

Շարայարեկի

ՆՈՐ ԵՐԳԵՐ

ՎԻԿՏՈՐԻԱ ԱՂԱՆՈՒՐԻ

ՈՒՅ

Կ'երթային Շեպ էր ճանապարհն ու ժայռուտ:
Նէ իր ընկերը քնքշօրէն կը դըռդէր
Գըզուանքներու եւ ժըպիտի: Խուսափուկ
Սակայն ժըպիտ մը, խուսափուկ գըզուանքներ
Ան կը շնորհէր խարտիշազեղ այն կոյսին:
Բիբերը պի՛շ դէպ ի կատարը, ծարաւ
Բարձրութեանց, հուր ու բոց կամօղ մը կ'ելլէր:
Կատարն հեռու էր, բայց աղջնակը արի
Ձուարթ՝ երգեր կ'երգէր, որ զայն յորդորէ,
Սիրտ տայ անոր, եւ կը կըրկնէր արձագանգն
Երգն ու գեղգեղն իր ժըպիտին: Նէ կարծես
Հեռք անգամ չէր թողոր, այնքան թեթեւ, ժիր
Կ'ելլէր դարմերն ի վեր, մագիւղը չըքնաղ
Հովին, զգեստները ծըփծըփուն, եւ զլւարթ
Ու թարմ ինչպէս ապրիլին: Անա նըպատակն
Իր մօտ տեսաւ այն ուղեւորն, եւ բռնած
Գազաթն, հասաւ հոն ուր ծաղկեայ կամարի

Տակ կը սպասէր իրեն ամբոխն անհամբեր:
Եւ ունկնդրեց ոպսաննաներն ու սեղմեց
Գըրկեց շրթը բարունակն: Հո՛ւսկ ուրեմն, հո՛ւսկ,
Ո՛հ լի սրբորումս յաղթանակին ներս հետ,
Արի շըքնաղ ընկերուհոյն: «Ո՛ւր է, ո՛ւր,
Ո՛ւր է գացեր, ո՛ւր, երբ հիմա քովս էր նէ»:
Ան կ'երկարէ իր բազուկներն՝ երագոտ,
Նըման կոյրին՝ որ յանկարծ գուրկ կը մընայ
Աւաշնորդող ձեռքէն: Ինչո՞ւ կը մըթնէ
Երկինքն, ինչո՞ւ երգերն հիմա կը հընչեն
Հեզնօրէն. ո՛հ, փայլակը մէկ, մէկ փայլակ
Այն աշքերուն. խաղիկ մ', ակնարկ մ', արձա-
(գանգ մ'

Իր ժըպիտին. տեսնէի զայն անգամ մ'ալ,
Վերջին անգամ մ'ալ լըտէի հրաւերն, ո՛հ,
Գըզուանքներու եւ խօշական խաղերու,
Եւ մէկ ժամու մոռացօնքին. տեսնէի
Հովին ձըզուած այն իր ծամերը, դարձեալ
Լըտէի ձայնն՝ որ կը յողէր հրաշալի